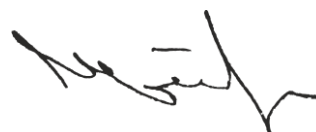

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЩЕТИНА ТЕТЯНА ПАВЛІВНА

УДК 373.3(477.54)(09)»1803/1917»(043.3)

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1803 – 1917 РР.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент
КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна,
Херсонський факультет
Одеського університету внутрішніх справ,
професор кафедри адміністративного права та
адміністративного процесу.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ТОВКАНЕЦЬ Ганна Василівна,
Мукачівський державний університет,
завідувач кафедри теорії і методики
початкової освіти;

кандидат педагогічних наук
ЦЮПАК Ірина Миколаївна,
Херсонський державний університет,
доцент кафедри педагогіки дошкільної та
початкової освіти.

Захист дисертації відбудеться 30 жовтня 2019 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розісланий 27 вересня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Реформування системи освіти в будь-якій країні є провідним чинником її економічного піднесення, важливим механізмом реалізації державної соціальної політики. Подальший розвиток незалежної України неможливий без оновлення громадянського суспільства, формування нових орієнтирів, змістовних трансформацій усіх сфер життя, освітньої зокрема. Для досягнення успіху в реформуванні освітньої галузі потрібно розпочати кардинальні зміни з її першої ланки – початкової освіти. Нагальність модифікацій у школах першого ступеня зумовлена затвердженням Концепції Нової української школи, Державного стандарту початкової освіти, що посилює необхідність дотримання принципово нових підходів як до визначення змісту навчання, так і до відбору шляхів і способів його реалізації та доцільність насичення культурно-освітнього простору школи, регіону і країни синергією передових освітніх технологій і конструктивного національного досвіду, без вивчення й урахування якого неможливо рухатися в майбутнє.

У зв'язку зі здійсненням реформ децентралізації набуває актуальності аналіз генези освітньої галузі в окремих адміністративно-територіальних одиницях, адже результати таких розвідок забезпечують визначення об'єктивного підґрунтя для побудови системи освіти в сучасних територіальних громадах. На посилену увагу заслуговує вивчення організації освіти загалом і початкової зокрема в Херсонській губернії – найбільшій територіально і різноманітній за національним складом європейській частині Російської імперії – у період ХІХ – поч. ХХ ст., де в цей час накопичено цінний досвід реалізації змісту, форм, методів, засобів початкового навчання, наприклад, розгляд різних видів сільськогосподарської діяльності, використання взаємонавчання, організація шкільних вистав на соціальні теми, а також функціонування шкіл національних меншин – німецьких, єврейських, караїмських тощо.

Проблема визначення змісту та організації освіти в українській історико-педагогічній думці не нова, її різні аспекти розглянуто в працях Н. Антоненць, Л. Березівської, Л. Бондар, О. Гур'янової, Н. Дічек, В. Кузьменка, С. Сірополка, О. Сухомлинської, Г. Товканець та ін.; діяльність освітніх закладів імперських і радянських часів досліджували Г. Іванюк, І. Захарова, Н. Клочко, Я. Кодлюк, Л. Кондрацька, Ю. Кузьменко, В. Курило, О. Петренко, Н. Слюсаренко, О. Тригуб та ін.; висвітлення різноманітних поглядів становлення і розвитку початкової освіти в Україні відображено в наукових доробках М. Бунакова, Т. Гавриленко, Л. Коржа, М. Корфа, О. Савченко, О. Удод, К. Ушинського, В. Фармаковського, Л. Федорчук та ін. Розвитку системи освіти загалом та її окремих складових зокрема на південноукраїнських землях присвячені дисертаційні дослідження М. Гончара, З. Гуріч, В. Добровольської,

Л. Добровольської, О. Литвиненко, І. Надєждіної, Л. Рябовол, І. Цюпак, Т. Шушари; функціонування навчальних закладів у поселеннях іноземних колоністів півдня розглянуто в розвідках І. Задерейчука, М. Шитюка, Н. Шушлянникової та ін. Проте під час ознайомлення із сучасними науковими пошуками цілісного дослідження проблеми становлення і розвитку початкової освіти в Херсонській губернії виявлено не було.

Водночас аналіз джерельної бази з історії педагогіки дає змогу стверджувати, що ця проблематика викликає науковий інтерес. Нестача історичних фактів з означених питань, попереднє однобічне та упереджене трактування окремих подій в історії педагогічної науки в радянський період і до тепер спонукає до глибокого розгляду регіонального компонента загальноімперської системи освіти. Актуальність дослідження підкреслюється окремими аналогіями в розвитку системи освіти в означеному періоді та на сучасному етапі: тоді і зараз освітні реформи мають суттєвий вплив не лише на зміст навчання і структуру освітньої галузі, а й на загальний соціально-економічний розвиток країни.

Доцільність більш ґрунтовного вивчення означеної проблеми зумовлена потребою подальшого розв'язання встановленої низки суперечностей між:

- поширенням прогресивних процесів демократизації та децентралізації влади, що сприяють підтримці місцевого самоврядування територіальних громад, і наявністю тенденцій до однаковості і русифікації навчальних закладів, що не призводило до покращення якості освітніх послуг;

- визнанням суспільством і державою значущості здобутків історико-педагогічної науки XIX ст. та недостатнім використанням конструктивних ідей і досвіду в розбудові системи освіти на регіональному рівні;

- суспільно визнаною необхідністю реформування системи початкової освіти на основі найкращого національного досвіду та недостатньою кількістю історико-педагогічних досліджень із проблем змісту та організації діяльності навчальних закладів різного типу на регіональному рівні.

Встановлена актуальність, виявлені суперечності та недостатнє висвітлення регіонального досвіду організації початкової системи освіти як специфічного утворення та складової загальноімперської системи зумовили вибір теми дослідження **«Становлення і розвиток початкової освіти в Херсонській губернії (1803 – 1917 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дослідження відповідає науковій тематиці Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради «Історико-педагогічні аспекти розвитку неперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (№ 0115U002891).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (протокол № 1 від 21.01.2016 р.) і погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 30.01.2018 року).

Об'єкт дослідження – освіта Херсонської губернії поч. ХІХ – поч. ХХ ст.

Предмет дослідження – генеза початкової освіти Херсонської губернії у 1803 – 1917 рр.

Мета дослідження – здійснити ретроспективний аналіз становлення і розвитку початкової освіти в Херсонській губернії (1803 – 1917 рр.) та обґрунтувати перспективи використання конструктивних ідей історико-педагогічного досвіду цього періоду в реформуванні сучасної української початкової школи.

Мету дослідження конкретизовано в таких **завданнях**:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми, схарактеризувати джерельну базу і виявити основні чинники реформування змісту й організації початкової освіти в ХІХ – на поч. ХХ ст.

2. Обґрунтувати періоди розвитку початкової освіти в Херсонській губернії в 1803 – 1917 рр. та визначити їхні особливості.

3. Розкрити генезу структури, змісту, форм і методів початкової освіти Херсонської губернії впродовж 1803 – 1917 рр.

4. Виявити конструктивні ідеї науковців і педагогів-практиків у функціонуванні початкової освіти протягом 1803 – 1917 рр. та окреслити перспективи їхнього використання в сучасних українських школах першого ступеня.

Методи дослідження:

– загальнонаукові (системний, проблемно-педагогічний, історико-хронологічний та конкретно-історичний аналіз, синтез і узагальнення) – дали можливість визначити базові поняття дослідження і розкрити організаційно-змістові аспекти діяльності закладів початкової освіти;

– конкретно-пошуковий – допоміг здійснити змістовний і контент-аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми;

– системно-структурний – уможливив систематизацію ідей і досвіду організації регіональної системи початкової освіти;

– логіко-синтетичний – був основою систематизації й узагальнення положень історико-педагогічної та мемуаристичної літератури, праць учених різних періодів, архівних документів;

– метод аналогій та статистичні методи в оцінці освітніх процесів у Херсонській губернії;

– персоналістично-біографічний – дав змогу з'ясувати персональний внесок окремих державних діячів, науковців і практиків, які відіграли значну роль у розвитку початкової освіти означеного періоду.

Джерельну базу дослідження становлять:

– нормативно-правові документи, що регулювали діяльність навчальних закладів початкової освіти в Російській імперії взагалі та в Херсонській губернії зокрема;

– матеріали навчальних закладів та органів місцевого самоврядування із фондів Центрального державного історичного архіву України, Державних архівів Херсонської (ф. 14, ф. 18, ф. 21, ф. 193, ф. 207, ф. 212, ф. 213, ф. 298), Одеської (ф. 1, ф. 42) і Миколаївської (ф. 137, ф. 142, ф. 208, ф. 229) областей, а також Російського Державного історичного архіву (електронний каталог: ф. 740);

– фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, Науково-педагогічної електронної бібліотеки ім. К. Д. Ушинського, Одеської обласної універсальної бібліотеки ім. М. С. Грушевського, Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара, Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки;

– педагогічна і суспільна періодика кінця XIX – початку XX ст. (загальноімперські журнали; часописи, що друкувалися на території України; місцеві газети; радянська і сучасна періодика);

– інтерпретаційні джерела: дисертації, брошури, адрес-календарі;

– сучасна педагогічна література.

Хронологічні межі дослідження охоплюють XIX і початок XX ст. За нижню межу обрано 1803 р. – створення Херсонської губернії, запровадження державної народної освіти та утворення освітніх округів як адміністративно-територіальних одиниць під керівництвом щойно створеного Міністерства народної освіти. Верхньою межею дослідження визначено 1917 р. – скасування освітніх округів унаслідок революційних подій, повна перебудова системи освіти та політичного устрою губернії і держави.

Територіальні межі дослідження. У роботі розглянуто становлення і розвиток початкової освіти в Херсонській губернії, яка впродовж 1803 – 1917 рр. входила до складу Російської імперії, а пізніше стала територіальною основою чотирьох областей сучасної України: Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Херсонської.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

– комплексно досліджено становлення і розвиток початкової освіти в освітньо-культурному просторі Херсонської губернії упродовж 1803 – 1917 рр.;

– обґрунтовано періодизацію розвитку початкової освіти в Херсонській губернії у 1803 – 1917 рр., визначено особливості кожного періоду: I період – *становлення* державної системи освіти (1803 – 1832) – поступове формування мережі закладів початкової освіти (державних і приватних, змішаних, для хлопців і дівчат, національних); II період – *аккумуляційний* (1832 – 1864) – збагачення досвіду функціонування навчальних закладів початкової освіти різних типів; III період – *реформаторський* (1864 – 1896) – переформатування початкової освіти на новій нормативній базі; IV період – *перетворювальний* (1896 – 1917) – насадження в південних землях «російської народної школи»;

– визначено чинники (зовнішні: суспільно-політична ситуація, державна освітня політика, фінансові; внутрішні: організаційно-педагогічні умови, персоніфікація впливів, підтримка місцевих громад) реформування змісту та організації початкової освіти в Херсонській губернії у визначених хронологічних межах;

– розкрито генезу структури, змісту, форм і методів початкової освіти в Херсонській губернії у 1803 – 1917 рр.: схарактеризовано мережу навчальних закладів початкової освіти (школи грамоти, гарнізонні, недільні, земські, повторювальні, національні школи, училища (парафіяльні, повітові)), організаційно-адміністративні відмінності в їх функціонуванні; виявлено особливості початкової освіти національних шкіл (викладання рідною мовою, урахування національного компонента в змісті підручників та організації досвіду вчителів);

– виявлено конструктивні думки педагогів-практиків (конкурсний прийом на роботу вчителів, організація шкільних вистав на соціальні теми, створення повторювальних шкіл, започаткування практики почесних попечителів закладів) і адміністраторів навчальних закладів (створення шкільних рад територіальних громад – освітянсько-громадських установ, заснування товариств почесних попечителів початкових шкіл, влаштування родинно-шкільних свят, облаштування в школах музеїв праці), окреслено шляхи їх використання в реформуванні сучасної української школи.

Уточнено роль національних шкіл іноземних колоністів (німецьких, єврейських, болгарських, караїмських) у розвитку початкової освіти й освітньо-культурного середовища Херсонської губернії; відомості про персоналії провідних громадських і педагогічних діячів губернії, ідеї й діяльність яких створювали особливості у формуванні педагогічної думки та практики роботи навчальних закладів Херсонської губернії.

Подальшого розвитку набули: положення щодо впливу суспільно-політичних та соціально-економічних умов розвитку губернії на функціонування системи початкової освіти; характеристика історіографії та

джерел із розвитку початкової освіти в Херсонській губернії, висвітлення історико-педагогічного досвіду функціонування закладів початкової освіти в окремій адміністративно-територіальній одиниці.

До наукового обігу введено невідомі та маловідомі архівні справи, що розкривають особливості діяльності навчальних закладів системи початкової освіти в Херсонській губернії в досліджуваний період (ДАХО: Ф. 21, спр. 5; Ф. 193, спр. 8; Ф. 207, спр. 1253 і спр. 1288).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і фактологічний матеріал збагатили історико-педагогічні знання з історії організації початкової освіти в Херсонській губернії періоду 1803 – 1917 рр. Виявлені продуктивні ідеї та освітньо-адміністративний досвід можуть бути використані в умовах сучасної децентралізації системи національної освіти.

Результати наукового пошуку представлено в навчально-методичних рекомендаціях «Початкова освіта Херсонської губернії (1803 – 1917 рр.)», які будуть корисними студентам педагогічних спеціальностей у межах вивчення дисципліни «Історія педагогіки», а також учителям початкової школи під час проходження курсової перепідготовки в системі післядипломної освіти.

Результати дослідження впроваджено в Міжнародному класичному університеті імені Пилипа Орлика (довідка № 55 від 19.04.2019 р.), Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (довідка № 11 від 24.04.2019 р.), Комунальному вищому навчальному закладі «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради (довідка № 01-23/312 від 26.04.2019 р.), Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (довідка № 01-12/25/571 від 02.05.2019 р.), Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя (довідка № 05/379 від 13.05.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Подані в дисертаційному дослідженні результати одержані самостійно. Особистий внесок у статті [6], опублікованій у співавторстві, полягає в аналізі особливостей реформування початкової освіти Херсонської губернії.

Апробація результатів дисертаційного дослідження була здійснена шляхом обговорення основних положень та результатів проведеного дослідження на 6 науково-практичних конференціях: міжнародних: «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи» (Баку-Ужгород-Дрогобич, 2017), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 2018), «Проблеми та перспективи професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграції» (Кропивницький, 2019); всеукраїнських: «Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки,

перспективи», (Херсон, 2017), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління закладами освіти» (Херсон, 2017), «Новітні напрями в галузі права та освіти» (Херсон, 2019).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 15 публікаціях автора, з них 4 статті в наукових фахових виданнях України (одна у співавторстві), 3 статті у виданнях, віднесених до міжнародних наукометричних баз, 1 стаття в колективній зарубіжній монографії, 1 методичні рекомендації, 3 публікації в збірниках матеріалів конференцій, 3 статті в науково-методичних журналах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота викладена на 270 сторінках, складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та 18 додатків. Обсяг основного тексту дисертації складає 190 сторінок. Робота ілюстрована 11 таблицями. Список використаних джерел містить 340 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь розробленості проблеми, проаналізовано зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження; визначено хронологічні та територіальні межі; розкрито наукову новизну і практичну значущість отриманих результатів; відображено апробацію й упровадження підсумків наукового пошуку; зазначено структуру, обсяг роботи.

У першому розділі «**Розвиток початкової освіти в Херсонській губернії як історико-педагогічна проблема**» розглянуто джерельну базу, схарактеризовано історичні передумови, основні чинники реформування змісту й організації початкової освіти та представлено авторську періодизацію становлення і розвитку початкової освіти в Херсонській губернії в роки її існування (1803 – 1917).

Описано підходи до формування джерельної бази дослідження, яку систематизовано у три блоки: загальний, що об'єднує джерела, які висвітлюють нормативно-правову базу діяльності різних державних інституцій і галузевих установ упродовж XIX – початку XX ст.; регіональний, якій містить джерела, де розкрито закономірності соціально-економічного розвитку та формування освітньо-культурного простору і системи освіти на південноукраїнських територіях і в Херсонській губернії; конкретно-історичний, репрезентований джерелами, у яких відтворено діяльність окремих об'єктів і суб'єктів системи початкової освіти Херсонської губернії. У кожному блоці джерела було згруповано за персоніфікованим і хронологічним критеріями, а також за ступенем об'єктивності й узагальнення матеріалу.

Проаналізовано архівні й друковані джерела імперської доби, наративні та наукові праці радянського і сучасного періодів. Найбільшу групу склали

архівні справи зі статистичними звітами посадових осіб та внутрішньою документацією освітніх закладів, зібрання державних документів (височайших указів, циркулярів і розпоряджень, положень і статутів), матеріали загальноімперських і губернських періодичних видань, праці істориків України та освітян: міністрів народної освіти, попечителів Київського та Одеського навчальних округів, організаторів земської освіти, науковців.

На основі вивчення наукової літератури розглядаємо початкову освіту Херсонської губернії 1803 – 1917 рр. як адміністративно керований освітянський об'єкт регіонального рівня, що структурно об'єднує в цілісну систему освітньо-культурні установи і навчальні заклади різного типу, зміст діяльності яких забезпечує дітям і дорослим отримання встановленого державою рівня освіти: «корисних для життя» знань, базових когнітивних умінь (читати, писати, рахувати), уявлень про моральні норми (Закон Божий), визнані суспільством на вказаному хронологічному відрізку. Обґрунтовано, що початкова освіта Херсонської губернії, з одного боку, була відкритою і самодостатньою структурою з усіма ознаками соціальних систем, з іншого – стала підсистемою загальноімперської системи освіти. Вважалося, що початкова освіта – це соціокультурний феномен, важливий державний інститут, призначенням якого була передача накопиченого суспільством досвіду.

На основі змістовно-порівняльного аналізу педагогічних джерел виявлено основні чинники реформування змісту й організації початкової освіти (суспільно-політична ситуація, державна освітня політика, організаційно-педагогічні умови, персоніфікація впливів, підтримка місцевих громад); виокремлено структурні компоненти початкової освіти Херсонської губернії: змістовно-процесуальні (організація і зміст навчання) і системно-структурні (мережа установ і закладів).

З'ясовано принципово відмінні регіонально унікальні риси освіти Херсонської губернії: 1) своєрідна «європеїзація» території завдяки заселенню іноземними колоністами; 2) відчуття значного впливу на освітній розвиток торгівельно-промислових і воєнно-політичних процесів; 3) наявність територій з особливим адміністративним устроєм, на яких встановлювалася ідентифікація, що відтворювалася і в освіті; 4) постійне збереження «фронтиру» – виконання південними землями бар'єрних функцій на межі перманентно воюючих країн, мусульманського і християнського світів.

На підґрунті власного наукового пошуку, з урахуванням державної політики, особливостей змісту, форм, методів початкового навчання розроблено періодизацію розвитку початкової освіти в Херсонській губернії періоду 1803 – 1917 рр., що охоплює чотири якісно відмінні періоди: I період – *становлення* державної системи освіти (1803 – 1832) – поступове формування мережі закладів початкової освіти (державних і приватних, змішаних, для хлопців і дівчат, національних); II період – *акумуляційний* (1832 – 1864) –

збагачення досвіду функціонування навчальних закладів початкової освіти різних типів; III період – *реформаторський* (1864 – 1896) – переформатування початкової освіти на новій нормативній базі; IV період – *перетворювальний* (1896 – 1917) – насадження в південних землях «російської народної школи».

У другому розділі «**Становлення і розвиток початкової освіти в Херсонській губернії у 1803 – 1864 роках**» розкрито особливості становлення і розвитку початкової освіти Херсонської губернії у 1803 – 1864 рр.; розкрито вплив іноземної колонізації південноукраїнських земель на еволюцію культурно-освітнього середовища губернії; висвітлено особливості організації початкового навчання дівчат і хлопців та дітей іноземних поселенців.

На початку XIX ст. затверджено нормативно-правову базу початкової освіти, яка визначила її структуру, мережу, форми і зміст навчання в державних навчальних закладах. Встановлено, що структура державної і духовної системи освіти були тотожними, майже однаковий і перелік навчальних предметів, який включав Закон Божий, рідну мову (в окремих школах це була українська), основи арифметики, іноземну мову, історію, основи ремісництва. Змістовно й організаційно вирізнялися перші навчальні заклади для дівчат та хлопців. Серед основних методів, які використовувалися в перше тридцятиріччя XIX ст., можна назвати: розповідь із демонстрацією, співбесіда, читання, виконання перекладів, написання літературних творів, спостереження. У 1828 р. було запроваджено два освітніх напрями: елементарної освіти – повітові дворічні училища та повітові трирічні училища, а для дітей дворян і чиновників – гімназії із семирічним курсом навчання і пансіоном (де 1–4клас – рівень початкової освіти). Для початкової освіти узаконювалися платна форма навчання, становість, монархізм і релігійність освіти.

До 1832 р. відбувалося відкриття численних освітньо-культурних установ і закладів, які утворювали середовище формування системи початкової освіти; з переведенням навчальних закладів Херсонської губернії до Одеського навчального округу розпочалося накопичення організаційно-педагогічного досвіду функціонування початкової освіти в окремій територіально-адміністративній одиниці.

Мережа закладів початкової освіти Херсонської губернії 1803 – 1864 рр. складалася з таких: духовні навчальні заклади, народні початкові та парафіяльні школи; парафіяльні училища; повітові училища; національні школи (німецькі, єврейські, караїмські, болгарські); приватні школи та училища, жіночі пансіони; благодійні навчально-виховні заклади.

Розкрито специфіку початкової освіти національних шкіл Херсонської губернії: більш вузький зміст освіти, викладання рідною мовою, використання національних підручників, окрема підготовка вчителів, прийняття їх на роботу та система оплати праці. Наведено перелік навчальних предметів, релігійне спрямування освіти, особливості навчання дівчат, підходи до організації

навчального процесу, дозвіл навчатися дітям різних національностей у своїх школах тощо.

Особливо важливий вплив мали внутрішня і зовнішня колонізації території Херсонської губернії (Олександрівський, Єлисаветградський, Ананьївський, Тираспольський, Одеський та Херсонський повіти) на становлення і розвиток її освітнього простору. З архівних джерел встановлено, що серед великих іноземних поселень найбільшими в Херсонській губернії були німецькі та єврейські, значними – караїмські. Зважаючи на дотримання освітніх та культурно-релігійних традицій свого народу, колонії створювали власні школи, відкривали при них бібліотеки і навіть випускали свою друковану продукцію, що певним чином наповнювало культурно-освітнє середовище Херсонської губернії і суттєво впливало на розвиток початкової освіти.

Особливостями розвитку початкової освіти Херсонської губернії в першій пол. XIX ст. були: централізація управління шкільною справою; жорстке станове розмежування різних видів освіти і типів шкіл; релігійність освіти; підпорядкування приватних навчальних закладів урядовому нагляду і пряме втручання держави в домашню освіту; реформування навчальної справи в губерніях на загальнодержавному рівні у напрямі русифікації; особливий режим функціонування навчальних закладів для іноземних переселенців; поступове збільшення загальної кількості навчальних закладів; перші кроки становлення жіночої освіти; відкриття специфічних навчальних закладів профільних міністерств. До проблем функціонування початкової освіти на означеному хронологічному відрізку віднесено такі: нестача вчителів, особливо у світських школах; становий характер освіти; встановлення системи суворого нагляду за учнями і вчителями; дозвіл тілесних покарань; платна форма навчання; недостатній рівень державного фінансування.

У третьому розділі **«Перетворення початкової освіти в Херсонській губернії в 1864 – 1917 роках»** висвітлено особливості функціонування початкової освіти в Херсонській губернії у 1864 – 1917 рр.; проаналізовано освітні реформи, їхні причини та наслідки, висвітлено діяльність земства, духівництва та державних діячів щодо організації діяльності навчальних закладів губернії.

З 1864 р. Херсонське земство розпочало активну діяльність щодо введення обов'язкового всестанового початкового навчання, яке стало складником плану розвитку освіти в губернії: сприяло відкриттю нових шкіл, опікувалося змістом і методикою навчання, фінансуванням, утриманням, кадровим і дидактичним забезпеченням; організовувало відкриття шкільних бібліотек і музеїв наочних посібників. У земських школах губернії особлива увага приділялася професійному росту вчителів через організацію з'їздів і тимчасових учительських курсів.

У 1864 – 1872 рр. у Херсонській губернії активний розвиток отримала жіноча початкова освіта. Дівчата навчалися в жіночих училищах духовного відомства, єпархіальних училищах, жіночих гімназіях та приватних пансіонах у Херсоні, Одесі, Миколаєві, Єлисаветграді. Специфічний вплив на зміст і структуру початкової жіночої освіти в губернії мали школи національних меншин. З'ясовано, що в колоніях були лютеранські і менонітські чотирикласні жіночі училища. У єврейських колоніях відкривалися переважно дворічні школи для дівчат та єврейські жіночі пансіони. У системі кримськотатарської народно-конфесійної освіти дівчата могли навчатися лише в мектебе, де отримували елементарну освіту.

У 1871 р. національні школи губернії підпорядковувалися місцевим органам влади та функціонували відповідно до загального положення для парафіяльних училищ у колоніях. Діти вивчали читання, чистопис, перші чотири правила арифметики, спів хором, Закон Божий, а у болгарських школах – російську мову, у німецьких – лише німецьку. Тільки єврейські навчальні заклади (талмуд-тори та хедери) продовжували здійснювати початкову освіту відповідно до своїх національних традицій. Особлива увага приділялася професійному вдосконаленню вчителів через організацію з'їздів (за німецьким досвідом, запропонованим до реалізації бароном М. Корфом) і тимчасових учительських курсів. Історично перші з'їзди відбулися на території Херсонської губернії, а згодом поширилися й на інші. Саме в ці роки було визначено юридичний статус учителів початкової школи, втілено в життя систему прогресивної оплати їхньої праці, створено широку недержавну систему соціального захисту працівників початкової освіти.

У 1874 р. через обмеження самостійності земств і зростання впливу Міністерства народної освіти відбулися зміни навчальних планів і програм початкової освіти, упроваджувалося вивчення історії та географії, розширювалася програма з математики; у народних училищах учнів навчали ремеслам. Оскільки в Херсонській губернії переважна частина таких закладів була розташована в сільській місцевості, де переважало спільне навчання, то в них навчали різним видам сільськогосподарської діяльності.

Особливостями розвитку початкової освіти Херсонської губернії в період 1864 – 1917 рр. є: доступність початкової освіти для всіх верств населення; заміна станової школи всестановою; порушення наступності навчання початкової освіти із середньою; уведення фізичних покарань, фіскальства в навчальних закладах; звуження або заборона філософських, суспільно-економічних курсів; активний розвиток початкової жіночої освіти; функціонування національних шкіл відповідно до загального положення для парафіяльних училищ у колоніях.

Окреслюючи конструктивні ідеї науковців і педагогів-практиків у сфері початкової освіти впродовж 1803 – 1917 рр., конкретизуємо ті, які вже

використовуються чи є перспективними для впровадження в сучасних українських школах першого ступеня: врахування особливостей змісту навчального матеріалу для початкової школи (К. Ушинський); серед обов'язкових для вивчення навчальних предметів у початковій школі – природознавство і людинознавство (Д. Тихоміров); використання звукового, аналітико-синтетичного методу навчання грамоти (К. Ушинський), історико-практичного методу вивчення художніх творів у єдності їх форми та змісту (В. Стоюнін), концепції гри (В. Вахтеров), ігрового методу «робінзонада» (В. Фармаковський), гімнастики для фізичного виховання учнів (Д. Сигаревич, А. Готалов-Готліб), педагогічної психології (П. Каптерев), «виховуючого навчання» (С. Миропольський), екскурсій на виробництва (В. Фармаковський); проведення виставок учнівських робіт і свят праці (В. Фармаковський); освіта батьків (С. Миропольський, Д. Сигаревич); розрізнення процесуальної і результативної складових процесу навчання (С. Миропольський); постановка соціальних вистав у шкільному театрі (М. Бунаков); організація шкільних бібліотек (В. Вахтеров); шкільна публічна звітність (М. Бунаков); відкриття при школах музеїв праці (В. Фармаковський); створення на базі шкіл методичних центрів (Х. Алчевська); видання дитячих журналів (Б. Грінченко); обов'язкова звітність навчального округу (М. Пирогов); конкурсний прийом на роботу вчителів (М. Пирогов); у підготовці вчителів теорія літератури та методики її викладання є обов'язковою (В. Стоюнін), обов'язкової педагогічної практики (М. Пирогов); організація вчительських з'їздів як однієї з форм підвищення кваліфікації (М. Корф); створення національних освітніх організацій (Б. Грінченко) та інші.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз розвитку початкової освіти Херсонської губернії у 1803 – 1917 рр. Узагальнення результатів дослідження надало нам підстави для формулювання таких висновків:

1. Недостатня розробленість історико-педагогічного аспекту розвитку початкової освіти в Херсонській губернії, яка, окрім шести повітів (Олександрівського, Єлисаветградського, Ананьївського, Тираспольського, Одеського, Херсонського), включала Миколаївське й Одеське градоначальства та військові губернаторства, зумовила необхідність розгляду значної кількості різнопланових за змістом і жанром джерел. З'ясовано, що питання становлення і розвитку початкової освіти в Херсонській губернії імперськими та радянськими науковцями розглядалися побіжно або в певних аспектах. Відповідно до визначених критеріїв (хронологія, наближеність до проблеми, об'єктивність, інформативність, персоніфікація), у джерельній базі дослідження виділено: офіційні нормативно-правові акти; професійно-педагогічні періодичні видання імперської доби, радянських часів та років незалежності; мемуарна

література; праці дослідників-краєзнавців та науковців з історії України; наукові розвідки з історії педагогіки. Базуючись на структурно-функціональному підході, виявлено особливості кожної із зазначених груп джерел і встановлено, що значна частина їх міститься в архівах, збірниках нормативно-правових актів, які виходили в імперську добу та за радянських часів.

Встановлено, що період 1803 – 1917 рр. – один із найважливіших в історії розбудови початкової освіти не лише в Херсонській губернії – найбільшій з-поміж європейських губерній імперії, а й в Україні. У цей час проводились шкільні реформи, робилися перші кроки щодо заміни станової школи всестановою, діяльність органів місцевого самоврядування сприяла зрушенням у шкільній справі, розширювалася мережа початкових шкіл, з'являлися нові типи початкових навчальних закладів, для жінок і нацменшин зокрема.

Основними чинниками реформування змісту й організації навчання були зовнішні: суспільно-політична ситуація, державна освітня політика, фінансові; внутрішні: організаційно-педагогічні умови, персоніфікація впливів, підтримка місцевих громад.

Методологічним підґрунтям дослідження визначено: вихідні положення про визнання всезагальної значущості педагогічної теорії та практики кожної нації, народу та етносу; наукові підходи – системний (вивчення структурних і змістовних складових початкової освіти, її функцій і властивостей), комплексний (урахування соціально-економічної, політичної ситуації), культурологічний (розгляд дитини як суб'єкта культури свого народу), конкретно-історичний (аналіз процесів у конкретно-історичному контексті і хронологічній послідовності); принципи (об'єктивності, достовірності, науковості, цілісності, всебічності, єдності історичного і логічного, багатофакторності, єдності теорії та практики); методи (загальнонаукові і конкретно-наукові), способи роботи з інформацією.

2. У контексті історико-педагогічних подій вказаного хронологічного проміжку початкову освіту визначено як систему освітньо-культурних установ і закладів, у яких діти й дорослі мали змогу отримати «корисні знання», здобути базові когнітивні вміння (читати, писати, рахувати), сформувати уявлення про моральні поняття та релігійні вірування. Вважалося, що початкова освіта – це соціокультурний феномен, важливий державний інститут, призначенням якого було передавання накопичених знань.

З'ясовано, що розвиток початкової освіти в губернії здійснювався поетапно, відображаючи загальну специфіку цього процесу: у першій половині ХІХ ст. – поступове відкриття закладів початкової освіти різних типів; 60-ті рр. – початок ХХ ст. – створення нормативно-правової бази початкової освіти, накопичення досвіду функціонування шкіл, становлення жіночої початкової освіти. З урахуванням специфіки об'єкта дослідження обґрунтовано авторську

періодизацію розвитку початкової освіти в Херсонській губернії у 1803 – 1917 рр.: I період – *становлення* державної системи освіти (1803 – 1832); II період – *акумуляційний* (1832 – 1864); III період – *реформаторський* (1864 – 1896); IV період – *перетворювальний* (1896 – 1917).

3. Початкову освіту в Херсонській губернії в період 1803 – 1864 рр. можна було здобути в церковно-парафіяльних сільських школах (дітей навчали читати, писати, простих арифметичних дій та основ православної віри); парафіяльних училищах (дітей вчили читанню, письму, каліграфії, чотирьом арифметичним діям, початкам російської граматики, короткому катехізису і церковному співу та ін.); народних школах (єдині для дітей усіх станів, де навчали читанню, письму, чотирьом діям арифметики, Закону Божому), школах грамоти (початкові школи, у яких давалися ази грамотності), недільних школах для дорослих (навчали елементарної грамоти), повітових училищах (в однорічних навчали дітей нижчих соціальних станів з міського населення чотирьом правилам арифметики, читанню, правопису і Закону Божому; у дво/трирічних навчали дітей середніх станів чотирьом правилам арифметики, читанню, правопису, Закону Божому, геометрії, географії, історії); гімназіях і прогімназіях (для дітей дворян і чиновників, де відтворювався повний семирічний курс навчання (початкова освіта охоплювала I-IV класи, учні вивчали Закон Божий, мови (російську, французьку, німецьку), математику, географію, чистописання, малювання й креслення); національних школах (відповідний рівень початкової освіти до національних традицій); військових навчальних закладах; приватних освітніх закладах та благодійних навчально-виховних закладах. Діти заможних верств населення отримували початкову освіту з допомогою гувернерів і домашніх учителів.

У 1864 – 1917 рр. початкова освіта в Херсонській губернії реалізовувалася такими навчальними закладами: церковно-парафіяльні школи, єпархіальні школи, школи грамоти, земські школи, початкові училища, народні училища, національні школи, гімназії (1–4 клас) і прогімназії, приватні, військові навчальні заклади.

4. Висвітлено внесок провідних науковців, педагогів, діяльність яких була пов'язана з функціонуванням початкової освіти в Херсонській губернії у 1803 – 1917 рр., у розвиток теорії та практики. Особливу увагу приділено педагогічним ідеям Х. Алчевської, М. Бунакова, М. Корфа, Т. Лубенця, С. Миропольського, М. Пирогова, К. Ушинського, В. Фармаковського. Вивчення праць названих авторів надало можливість виокремити такий конструктив: створення наукової основи народної школи; запровадження чіткої звітності навчальних закладів, яка мала бути доступною суспільству через друк на сторінках Циркуляра; уведення конкурсного прийому на роботу вчителів та обов'язкової педагогічної практики наприкінці навчального року; відкриття шкіл для дорослих; запровадження «повторювальних» шкіл; проведення соціальних вистав у

шкільному театрі; створення національних освітніх організацій; започаткування при школах музеїв праці, організація екскурсій на виробництва; проведення виставок учнівських робіт і свят праці; використання ігрового методу «робінзонада».

Виявлено продуктивні ідеї історико-педагогічного досвіду становлення і розвитку початкової освіти Херсонської губернії 1803 – 1917 рр., які доцільно врахувати в сучасному реформуванні системи національної освіти: зміни соціально-економічних, політичних умов життя суспільства і їхнього впливу на розвиток освіти (створення різних типів початкових шкіл, приватних зокрема); урахування регіональних особливостей; визначальна роль економічного забезпечення будь-яких трансформацій в освіті (меценатство, благодійні фонди); активна участь громади у функціонуванні навчальних закладів (створення нових громадсько-педагогічних рухів); усвідомлення педагогами історичних закономірностей розвитку освіти (викладання спецкурсів з історії педагогіки).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Щетина Т. П. Ретроспективний огляд розвитку систем освіти жінок у Херсонській губернії впродовж ХІХ ст. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 40. С. 290–296.

2. Щетина Т. П. Розвиток освітньої мережі Херсонської губернії (ХІХ – початок ХХ ст.). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць* / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. Випуск 41. С. 308–315.

3. Щетина Т. П. Роль Миколи Корфа у розвитку початкової освіти на півдні України. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»* / редкол. О. В. Черевко. Черкаси: ЧНУ. 2018. № 17. С. 67–69.

4. Щетина Т. П. Школи німецьких колоній Херсонської губернії як складник системи початкової освіти (ХІХ – поч. ХХ ст.). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць* / редкол. А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя: КПУ, 2018. Випуск 61. С. 24–28.

5. Щетина Т. П. Єврейські початкові школи як приклад навчальних закладів багатонаціональної Херсонської губернії. *Педагогічні науки: збірник наукових праць* / редкол. В. О. Степанова (голов. ред.) та ін. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. № 4. С. 200–204.

6. Кузьменко Ю. В., Щетина Т. П. Результати реформування системи початкової освіти Херсонської губернії (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.).

Наукова скарбниця освіти Донеччини: науково-методичний журнал / редкол. Вакуленко В. М. (голов. ред.) та ін. Слов'янськ, 2018. № 2. С. 6–10.

7. Щетина Т. П. Становлення і розвиток караїмської освіти в Херсонській губернії у ХІХ столітті. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки* / гол. ред. Т. С. Плачинда. Кропивницький: ЛА НАУ, 2019. Випуск 5. С. 260–264.

8. Shchetyna T. P. The system of initial education of national minorities in Kherson province: retrospective review // *Advanced trends of the modern development of psychology and pedagogy in European countries, collective monograph* / Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing» / 2019 / p. 368–386.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Щетина Т. П. Початкова освіта Херсонської губернії (1803-1917 рр.): методичні рекомендації / за заг. ред. Ю. В. Кузьменко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. 47 с.

10. Щетина Т. П. Проблема розвитку системи загальної освіти в Херсонській губернії в історико-педагогічному ракурсі. *Теоретико-методологічні основи та управління навчальними закладами: матеріали ІІІ Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-методичної конференції (5 грудня 2017, м. Херсон)* / за ред. В. В. Кузьменка, Н. В. Слюсаренко: у 3-х ч. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2017. Ч. 3. С. 302–303.

11. Щетина Т. П. Оновлення сучасної школи: звернення до свого історичного минулого чи впровадження іноземного досвіду. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: матеріали ІІІ-ї Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 березня 2018 р.)*. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич: Посвіт, 2018. С. 390–392.

12. Щетина Т. П. Розвиток початкової освіти в Херсонській губернії. *Новітні напрями в галузі права та освіти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (12 квітня 2019 р., м. Херсон)*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. С. 138–140.

13. Щетина Т. П. Розвиток початкової освіти Херсонської губернії: історіографія. *Таврійський вісник освіти*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. № 3 (63). С. 17–21.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Щетина Т. П. Освітні округи ХІХ ст. на українських землях – спроба адміністративно-освітня реформування. *Науковий пошук молодих: збірник статей аспірантів та магістрів*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. Випуск 2. С. 208–215.

15. Щетина Т. П. До історіографії проблеми розвитку початкової освіти Херсонської губернії. *Науковий пошук молодих: збірник статей аспірантів і*

магістрів. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. Випуск 3. С. 176–181.

АНОТАЦІЯ

Щетина Т. П. Становлення і розвиток початкової освіти в Херсонській губернії (1803 – 1917 рр.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертації на основі цілісного ретроспективного аналізу досліджено становлення та розвиток початкової освіти в Херсонській губернії у XIX – на поч. XX ст. Обґрунтовано періодизацію розвитку початкової освіти в Херсонській губернії у 1803 – 1917 рр. та визначено основні характеристики кожного періоду: I період – *становлення* державної системи освіти (1803 – 1832) – поступове формування мережі закладів початкової освіти (державних і приватних, змішаних, для хлопців і дівчат, національних); II період – *аккумуляційний* (1832 – 1864) – збагачення досвіду функціонування навчальних закладів початкової освіти різних типів; III період – *реформаторський* (1864 – 1896) – переформатування початкової освіти на новій нормативній базі; IV період – *перетворювальний* (1896 – 1917) – насадження у південних землях «російської народної школи».

Виявлено конструктивні ідеї науковців і педагогів-практиків у функціонуванні початкової освіти упродовж 1803 – 1917 рр. і окреслено перспективи їх використання у сучасних українських школах першого ступеня.

Ключові слова: початкова освіта, Херсонська губернія, культурно-освітній розвиток, регіональні особливості організації навчання, мережа закладів початкової освіти Херсонської губернії, нацменшини.

АННОТАЦИЯ

Щетина Т. П. Становление и развитие начального образования в Херсонской губернии (1803 – 1917 гг.) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2019.

В диссертации на основе целостного ретроспективного анализа исследованы становление и развитие начального образования в Херсонской губернии в XIX – нач. XX ст. Обоснованно периодизацию развития начального образования в Херсонской губернии периода 1803 – 1917 гг. и определены основные характеристики каждого периода: I период – *становление* государственной системы образования (1803 – 1832) – постепенное

формирование сети учреждений начального образования (государственных и частных, смешанных, для ребят, национальных); II период – *аккумуляционный* (1832 – 1864) – обогащение опыта функционирования учебных заведений начального образования различных типов; III период – *реформаторский* (1864 – 1896) – переформатирование начального образования на новой нормативной базе; IV период – *преобразовательный* (1896 – 1917) – насаждения в южных землях «русской народной школы»;

Выявлено конструктивные идеи учёных и педагогов-практиков в функционировании начального образования в течение 1803 – 1917 гг. И намечены перспективы их использования в современных украинских школах первой ступени.

Ключевые слова: начальное образование, Херсонская губерния, культурно-образовательное развитие, региональные особенности организации обучения, сеть заведений начального образования Херсонской губернии, нацменьшинства.

ANNOTATION

Shchetyna T.P. Formation and development of elementary education in the Kherson province (1803rd – 1917th). – The rights of the manuscript.

Thesis for the degree of a candidate of pedagogical sciences on specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogy. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, 2019.

The dissertation is based on a comprehensive retrospective analysis of the formation and development of primary education in Kherson province. The periodization of the development of elementary education in the Kherson province of 1803rd – 1917th is substantiated and the main characteristics of each period are determined: The first period – formation of the state education system (1803rd – 1832nd) – gradual formation of a network of elementary education institutions (public and private, mixed, for boys and girls, national); II period – the accumulation (1832nd – 1864th) – enrichment of experience of functioning of educational institutions of primary education of different types; III period – reformatory (1864th – 1896th) – reformatting of elementary education on the new normative base; IV period – transformation (1896th – 1917th) – planting in the southern lands of the «Russian People`s School».

It is established that, due to the number and observance of educational and cultural and religious traditions, German, Jewish, Karaite colonists created their own schools, which significantly influenced the development of primary education in the province. The list of educational subjects, religious orientation of education, peculiarities of girls` education, organization of educational process, permission to study for children of other nationalities in their schools and more are indicated. In the course of the research it was found out that the initial education in Kherson province

in the period 1803rd – 1864th could be obtained in the church-parish rural schools; parish schools; public schools, literacy schools, Sunday schools for adults, county schools; gymnasiums and high schools; national schools; military educational institutions; private educational institutions and charitable educational institutions. Wealthy children were educated with the help of governors and home teachers. Primary education in the province was implemented by the following educational institutions in 1864th – 1917th: parish schools, diocesan schools, literacy schools, zemsky`s schools, elementary schools, public schools, national schools, gymnasiums (grades 1–4) and high schools, private schools, military schools. The provisions on the influence of sociopolitical and socioeconomic conditions of the province development on the organizational and pedagogical foundations of the functioning of primary education have been clarified. Among the problems of the functioning of primary education in the Kherson province on the designated chronological segment are: lack of teachers, especially in secular schools; class character of education; setting up a strict supervisory system for students and teachers; resolution of corporal punishment; paid education; insufficient level of public funding. The following construct was identified: creation of the scientific basis of the public school; introduction of clear reporting of educational institutions, which should be accessible to the public through printing on the pages of the Circular; the introduction of competitive recruitment of teachers and compulsory teaching practice at the end of the school year; opening of adult schools; introduction of "repetitive" schools; conducting social performances at the school theater; establishment of national educational organizations; start-up at labor museum schools, organization of field trips; conducting exhibitions of student work and holidays; use of the robinsonade game method. The productive ideas of the historical and pedagogical experience of the formation and development of primary education in Kherson province in 1803rd – 1917th have been identified, which should be considered in the modern reformation of the national education system: taking into account regional peculiarities; the decisive role of economic support for any transformation in education (philanthropy, charitable foundations); active participation of the community in the functioning of educational institutions (creation of new public-pedagogical movements); awareness of teachers and students of educational institutions of the historical laws of the development of education (teaching special courses in the history of pedagogy).

Keywords: elementary education, Kherson province, cultural and educational development, regional peculiarities of educational organization, network of institutions of primary education in Kherson province, national minorities.

Підписано до друку 27.09.2019 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 09/19/2-2

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.